

Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Bursevî'nin Ailesi, Tekkesi ve Vakıfları*

Mefail HIZLI

Prof. Dr., U.Ü. İlâhiyat Fakültesi

Özet

Bu çalışma, XVII. yüzyılda Bursa'nın ünlü sufilerinden biri olan İsmail Hakkı Bursevî'yi, Bursa Mahkeme Sicilleri'nden elde edilen bilgiler ışığında incelemektedir. Bu belgelerde, ilgili kaynaklarda yer almayan ayrıntılar tespit edilmiş ve Bursevî'nin ailesi, tekkesi ve vakıflarına dair orijinal bilgilere rastlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bursevî, Mahkeme Sicilleri, Vakıf.

Abstract

The Family, Tekke and Waqfs of Bursevi in the Court Records of Bursa

This study investigates İsmail Haqqi Bursevi, the very famous sufi of his time, the XVIIth century, in the light of the Court Records of Bursa. These documents reveal significant details and original information regarding the family, tekke and waqfs of Bursevi.

Key words : Bursevi, Court Records, Waqf.

* Bu makalenin bir özeti, 26-27 Mayıs 2000 tarihlerinde Bursa'da düzenlenen I. Uluslararası İsmail Hakkı Bursevî Sempozyumunda "Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Bursevî ve Tekkesi" başlıklı bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze Bursa'nın manevî hayatında önemli kilometre taşlarından biri olan İsmail Hakkı Bursevî'ye dair, gerek bizzat kendisi tarafından eserlerinde verilen bilgiler (Silsilenâme-i Celvetî, Tamâmü'l-Feyz vb.), gerek kendisi hakkında daha sonraları ortaya konulan çalışmalarda (Mehmed Şemseddin'in Yâdigâr-ı Şemsi, Hüseyin Vassaf'ın Kemalnâme-i Hakkı vb.), gerekse son dönemlerde yapılan bilimsel araştırmalarda (Ali Namlı'nın İsmâil Hakkı Bursevî vb.) biyografisiyle ilgili aktarılanların, onun hayatı hakkında karanlık kalan birçok hususu aydınlatmaya yettiği söylenebilir. Kaldı ki, özgeçmişine ait en sıhhatli bilginin, kişinin kendisine dair verdiği malumat olduğunda şüphe yoktur. Ancak bir kişinin kendisi hakkındaki tanıklığı yanında, başkalarının ifadeleri ya da bazı resmî kayıtlardan elde edilecek verilerin, mezkûr kişinin hayatını daha ayrıntılarıyla tespiti imkân sağlayacağı da muhakkaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, eğer araştırılan kişi yaklaşık üç asır önce yaşamış ise, başvurulabilecek en önemli kaynaklardan birinin, ilgili kişinin, hayatının bir kısmını geçirdiği şehrin mahkeme sicilleri olduğu da kabul edilen bir gerçektir.

İsmail Hakkı Bursevî hakkında mahkeme sicillerinde bilgi toplamanın güçlüğü, özellikle bu konuya vâkıf olanların takdir edeceği bir husustur. Bu arada, Bursa ile ilgili çok kıymetli ansiklopedik bir eser hazırlayan büyük arşivci Kâmil Kepecioğlu'nun, bu zat ve tekkesine dair verdiği bilgilerin bir paragrafı geçmediğini belirtmek gerekir. Mahkeme sicillerinde İsmail Hakkı'nın Bursa'ya intikali ve sonrasındaki hayatını ilgilendiren dönemi kapsayan defterlerin sayısı 600'ü aşmaktadır. Konu üzerindeki çalışmalarımız sırasında, Bursevî, tekkesi ve vakıfları hakkında bilgi bulabilmek amacıyla, sondajlama yöntemiyle 100'den fazla mahkeme sicil defteri taranmış, sonuçta ilginç bazı bilgilere ulaşılmıştır.

Bu bilgilerin bir bölümü, daha önce zikrettiğimiz eserlerde verilen malumatla örtüşmekte, önemli bir kısmı da yeni vâkıf olduğumuz bilgiler arasında yer almaktadır. Ancak İsmail Hakkı Bursevî, yakınları, tekkesi ve vakıfları için gözden geçirilmesi gereken yüzlerce mahkeme sicilinin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu makalede, konu önce Bursevî ve ailesi, daha sonra tekkesi, son olarak da vakıflarını içeren üç ana başlık altında ele alınacak ve mahkeme sicillerinden tesbit edilebilen bilgiler bu başlıklar altında değerlendirilecektir.

A. BURSEVİ VE AİLESİ

Öncelikle, Bursa Mahkeme Sicilleri, İsmail Hakkı için "Bursevî" nisbesinin kullanılmadığını göstermektedir. Bunun, son yüzyılda,

muhtemelen diğ er şehirlerdeki benzer isimlerden ayırmak için verildiği kolayca tahmin edilebilir. Kaldı ki, İsmail Hakkı'nın da kendisi için böyle bir ifade kullandığına dair sağlam bir bilgiye sahip değ iliz. Mahkeme sicillerinde İsmail Hakkı için kullanılan isimler; Şeyh İsmail Efendi¹, Şeyh İsmail Hakkı Efendi², Şeyh el-Hâc İsmail Efendi³, Hakkı İsmail Efendi⁴, Şeyh Hakkı İsmail Efendi⁵, Hakkı İsmail⁶, Hakkı el-Hâc İsmail Efendi⁷, Hz. Şeyh İsmail Hakkı⁸, İsmail Hakkı⁹, Hz. Hakkı¹⁰, Hz. İsmail Hakkı¹¹ ve son olarak da es-Seyyid eş-Şeyh İsmail Efendi¹² biçimindedir.

İsmail Hakkı'nın adı önünde zikredilen sıfatlar olarak da ş unlar göze ç arpmaktadır: En çok kullanılanı "kutbu'l-ârifin gavsü'l-vâsilin"¹³ olup bunun dışında sadece, kutbu'l-ârifin¹⁴ ya da 'umdetü'l-meşâyihî'l-kâmilin¹⁵, 'umdetü'l-meşâyihî'l-ızâm¹⁶, mürşid-i râh-ı hakikat ve reh-nümâ-yı sübül-i hakikat, 'umdetü'l-ulemâi'l-âmilin ve zübdetü'l-meşâyihî'l-müteverri'in¹⁷, a'lemü'l-ulemâi'l-ızâm ekme'lü'l-meşâyihî'l-kirâm kutbu'l-ârifin gavsü'l-vâsilin kerâmetlü¹⁸ ve pîr-i tarîk-i Celveti¹⁹ ibarelerine rastlanmaktadır.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre, İsmail Hakkı'nın hayatında bir hanımı bulunmaktaydı. Meselâ, Yadigâr-ı Ş emsi'de anlatılan bir

¹ Bkz. BŞS B 102 32b.

² Bkz. BŞS B 167 71b

³ Bkz. BŞS B 81 62a.

⁴ Bkz. BŞS B 216 117a.

⁵ Bkz. BŞS B 156 47a.

⁶ Bkz. BŞS B 247 15b.

⁷ Bkz. BŞS B 81 62a.

⁸ Bkz. BŞS B 86 41a, B 89 31a.

⁹ Bkz. BŞS C 5 78a, C 13 11a.

¹⁰ Bkz. BŞS C 13 11b, C 39 29b.

¹¹ Bkz. BŞS C 22 7b.

¹² Bkz. BŞS C 13 12a.

¹³ Bkz. BŞS B 86 41a, B 89 31a, B 247 15b

¹⁴ Bkz. BŞS C 13 11b.

¹⁵ Bkz. BŞS B 247 15b.

¹⁶ Bkz. BŞS B 156 47a.

¹⁷ Bkz. BŞS B 102 32b. Aynı defterde, Emir Sultan için kullanılan ön ifade ise, "kutbu'l-ârifin gavsü'l-vâsilin" tarzında (B 102 44a) olup diğ er defterlerin hemen tamamında ifadenin aynen yer aldığı görülmektedir.

¹⁸ Bkz. BŞS B 81 62a.

¹⁹ Bkz. BŞS C 22 7b.

anekdottan, Bursevî'nin, vefatından 23 yıl sonra ölen *Âişe Hanım* adında bir eşinin bulunduğu öğrenilmekte, başka bir hanımından ise bahsedilmemektedir²⁰. Mahkeme sicillerinde tespit edilebildiği kadarıyla Bursevî'nin bu hanımının dışında iki hanımı daha vardı²¹.

Bunlardan ilki, Bursevî'nin sağlığında iken vefat eden (1127/1715) Osman kızı *Afife Hanım*'dır. Bursevî'nin, bu eşinden oğlu Bahâeddin Mehmed Efendi ve kızı Ümmü'l-Habibe adında iki çocuğu olmuştur. Tereke defterlerinin taranması sırasında rastladığımız bu belgeye göre, Afife Hanım'ın verâseti, vergi ve diğer masraflar çıktıktan sonra toplam 27.610 akçe olup, bu mirastan İsmail Hakkı Bursevî'ye 6.902 akçe, oğluna 10.738 akçe, kızına 5.369 akçe, merhumenin sağ kalan annesine de 4.601 akçe isabet etmişti. Ümmü'l-Habibe'nin hissesi, yaşının küçüklüğü sebebiyle babası İsmail Hakkı'nın, "bi'l-velâye ahz ü kabz" ettiği mahkeme tutanaklarına geçirilmişti²².

Mahkeme sicillerinin tanıklık ettiği ve başka hiçbir kaynakta adına tesadüf edilmeyen ikinci hanım ise Şeyh Mustafa Efendi kızı *Fâtıma Hatun* idi. Sicillere 1110/1698 yılında geçirilen bir belgeden öğrenildiğine göre, İsmail Hakkı'nın bu eşinden, kaynaklarda pek zikredilmeyen²³ İshak Efendi adında bir oğlu dünyaya gelmiş ve belgenin kayıt tarihinde "vedâ'-ı 'âlem-i fâni" eylemiştir. İsmi'nin önünde "şeyh" ünvanı bulunan İshak Efendi'nin bu sıfatı, babasının sağ olduğu bu dönem ve öncesinde böyle bir görevi fiilen yürütmesi sebebiyle değil de babasından dolayı aldığını düşünüyoruz.

²⁰ *Âişe Hanım*'ın, kendisi için de bir eser yazması isteğine karşılık, "birkaç gün çilehanemize girme de yazayım" diyen Bursevî'den iki üç gün haber alamaması merakını mucip olmuş ve gizlice gelip çilehanesinin kapısını açınca kırk kadar İsmail Hakkı'nın yazı yazdığını görmüş, bunun üzerine, Bursevî eşine "ben hayatta oldukça bu sırrı kimseye söyleme" ikazında bulunmuştu. *Âişe Hanım*, işte bu olaya binâen Bursevî'den sonra vefat edeceğini anlamıştı. Bkz. M.Şemseddin Yâdigâr-ı Şemsî (haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Bursa 1997, s.180,187.

²¹ Ali Namlı, yaptığı araştırma sonucu İsmail Hakkı'nın en az beş kez evlendiğini, hanımlarının ilkinin büyük bir ihtimalle Afife Hanım olduğunu ve bu hanımıyla Bursa'ya göç ettiklerini belirtir. Diğer hanımlarının isimlerinin de Hanife Hanım ve *Âişe Hanım* olduğunu aktarır ve Bursevî'nin vefatından yirmi üç yıl sonra ölen eşinin *Âişe Hanım* olduğunu bildirir. Bkz. Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul 2001, s.115-116.

²² BŞS B 156 47a.

²³ İsmail Hakkı hakkında yazılmış ya da bir bölümünde kendisine dair bilgi aktarılmış eserlerde İshak Efendi hakkında bilgi görülmemektedir. Sadece Namlı, İsmail Hakkı'nın Vâridât-ı Hakkıyye adlı eserine dayanarak onun İshak Efendi adında büyük bir oğlu olduğunu haber verir. Bkz. Namlı, age, s.116.

Bu belge, sicil defterine, İshak Efendi'nin vefatını müteakip e-şinin mahkemeye başvurusu üzerine geçirilmiştir. Buna göre, İshak Efendi'nin "halile"si Ahmed Efendi kızı Rukiyye Hatun, diğer vârisler olan "müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin vâlideyni" İsmail Hakkı ile Fatıma Hatun'u mahkemeye vekili aracılığıyla celb etmiş ve "Rukiyye Hatun'un zevc-i müteveffâ-yı mûmâ-ileyh eş-Şeyh İshak Efendi'nin zimmetinde mütekarrer ve ma'kûdün-'aleyh altmış gurus mihr-i müeccel hakkı olup velâkin müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin tereke-i vâfiyesi olmadığı" anlaşılmıştı. Bunun üzerine, Şeyh İshak Efendi'ye ait aynı eşya ile nakit paranın toplamı 25 kuruşu bulduğu tespit edilmiş ve kalan 35 kuruş "ibrâ ve iskât" edilerek problemin halli cihetine gidilmiştir²⁴.

Sadece bu iki belgenin bile, İsmail Hakkı'ya dair aktarılan bi-yografik bilgilere önemli bir katkı sağladığını düşünüyoruz. Zira Yâdigâr-ı Şemsi'de, İsmail Hakkı'nın birkaç evlâdı bulunduğu, bunların çocuk iken öldükleri, oğlu Bahâeddin Efendi'den bahsedilirken, ayrıca Muhammed Şah adında bir oğlunun daha mevcut olduğu ve onun da biraderiyle birlikte 1138/1725'de vefat ettiği bildirilmekte²⁵ ise de İshak Efendi'den hiç bahsedilmemektedir. Ancak belge, çok açık bir şekilde Şeyh İshak Efendi'nin 1110/1698 yılında vefat ettiğini ve bu tarihte en az 20 yaşında ve evli bulunduğunu ve annesinin de Fatıma Hatun olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan Hüseyin Vassaf, İsmail Hakkı'nın Hadice Hanım isminde bir kızı bulunduğunu bildirmekte²⁶, başka bir kızından ise söz etmemektedir. Tereke kaydının bize verdiği bilgiye göre, Bursevî'nin bu kızı dışında, Afife Hanım'dan doğma Ümmü'l-Habibe adında bir kızı daha vardı. 1127/1715'de ergenlik çağına ulaşmadığı anlaşılan Ümmü'l-Habibe'nin ne zaman vefat ettiği şimdilik bilinmemektedir.

İsmail Hakkı'nın ismi zikredilen bu çocukları yanında Abdülehad, Tâhir Mehmed ve Hanife adında çocukları olmuş, ancak bütün bunlar evlâtsiz vefat etmişlerdir²⁷.

İsmail Hakkı'nın Bursa'da kaldığı dönemde tespit edebildiğimiz diğer bir kayıt, Bursevî'nin satın aldığı bir mülk ile ilgilidir.

²⁴ BŞS B 102 32b.

²⁵ Bkz. M.Şemseddin, age, s.186-187. Ayrıca bkz. Hüseyin Vassaf, Kemalname-i İsmail Hakkı, (haz.Murat Yurtsever), Bursa 2000, s.51.

²⁶ Bkz. Vassaf, age, s.51.

²⁷ Bkz. Kâmil Kepcioğlu, Bursa Kütüğü, II,350. Namlı'nın, eserinde İsmail Hakkı'nın çocuklarına ait bir başlık altında verdiği bilgilere göre, çocukların toplam sayısı on sekizdir, ancak çocukların hangi anneden doğduğuna dair bilgi yer almaz. Bkz. Namlı, age, s.116-118.

1123/1711 tarihini taşıyan bu kayda göre, Tekye Mescid Mahallesi’de oturan Zeynelâbidin kızı Neslihan, mahkemede İsmail Hakkı’nın vekili aracılığıyla aynı mahallede “bir taraftan Süleyman Çelebi menzili ve bir taraftan el-Hâc Mustafa menzili ve bir taraftan Sebzi Efendi menzili ve bir taraftan tarik-ı ‘amma müntehî iki tahtânî oda ve bir sofa ve bir zir-i zemîn ve bir hâbiye-i mâ-i cârî ve zât-ı eşcârî müştemil bir bâb mülk-i menzilinî bi-cümleti’t-tevâbi’ ve’l-levâhık ve kâffetü’l-menâfi’ ve’l-murâfık” 70 kuruşa satmış ve bu parayı İsmail Hakkı’nın elinden tamamen aldığını belirterek, “fi-mâ ba’d menzil-i mahdûd-ı mezkûru mûmâ-ileyh eş-Şeyh İsmâ’îl Efendi hazretlerinin mülk-i müşterâlarıdır, keyfe-mâ yeşâ ve yahtâr tasarruf etsinler” beyanında bulunmuştu²⁸.

B. BURSEVÎ TEKKESİ

İsmail Hakkı’nın Bursa’da bulunan ve Tuzpazarı’nın kuzeyinde kalan eserlerinin bulunduğu mahalle Tekye Mescid olarak sicillerde tespit edilmiştir. Ancak bu ismin, buraya inşâ edilen tekke ve mescitten sonra ve özellikle tekkeden dolayı verilmediğini belirtmeliyiz. Zira İsmail Hakkı’nın Bursa’ya gelişinden yaklaşık iki asır önce de bu mahalle aynı adla anılmaktaydı²⁹. Öte yandan Bursevî’nin bu mahalledeki eserleri, mahkeme sicillerinde, “tekke” olarak nitelendirilmekte, daha çok zâviye³⁰, hankâh³¹ ve dergâh³² biçimiyle anılmaktadır.

Kaynakları te’kid edercesine, on kese akçe sarfıyla vefatından iki yıl önce ve aynı yıl içinde yaptırılan³³ ve “Sırrî” diye şöhret bulan zâviyenin³⁴ yanısıra, İsmail Hakkı’nın inşa ettiği camie de, aldığı manevî işaret doğrultusunda “Câmi’-i Muhammedi”³⁵ isminin verildiği sicillerde de kaydedilmektedir³⁶.

İsmail Hakkı’dan bahseden kaynaklar, tekkenin fiziksel durumu ile ilgili ayrıntılara pek girmemekte ve özellikle çilehanesinin var-

²⁸ Bkz. BŞS B 81 62a.

²⁹ Bkz. A 7a 240a. Diğer bir kayıt, XVI. yüzyıl ortalarında Tekye Mescid Mahallesi imamının hacca gittiğini haber vermektedir. Bkz. BŞS A 143 243b.

³⁰ Bkz. BŞS B 86 41a, B 89 31a, B 167 71b, B 216 117a, B 247 15b, C C 39 29b.

³¹ Bkz. BŞS C 13 11a,12a, C 22 7b.

³² Bkz. BŞS C 13 12a, C 22 7b.

³³ Bkz. Şemseddin, age, s.177; Vassaf, age, s.20,53.

³⁴ Bkz. BŞS C 13 11b,12a.

³⁵ Bkz. BŞS C 13 11b.

³⁶ Bkz. Kepecioğlu, age, II,350.

lığından söz etmektedir. Bu konuda mahkeme sicillerinde rastladığımız tamir kayıtları, zaviyeye dair önemli bilgiler içermektedir.

İnşa edilışinden yaklaşık 120 yıl sonra, “mürûr-ı zaman” sebebiyle harap olduğu için 1259/1843’de İsmail Hakkı Hankâhı postnişini eş-Şeyh el-Hâc İsmail Efendi tarafından durum “ifâde ve istid’â” olununca “keşf ve mu’âyene” ettirilmesi cihetine gidilmiş ve “keşf-i evvel” sonucunda tamirin 26.130 kuruşaya yapılabileceği tespit edilmiş, bir süre sonra gerçekleştirilen “keşf-i sâni” sırasında da dergâhın onarılan yerleri birer birer gözden geçirilmiş ve sarf olunan mesârifin ilk keşfe nazaran çok küçük bir artışla 26.194 kuruşaya ulaştığı kayıtlara geçirilmişti³⁷.

Bu onarım kaydına göre, zaviyede mevcut “tevhîdhâne -ki belgede sema’hâne ismi de kullanılmaktadır- sakfı üzerine sarfolunan” ağaç aksâmının yanısıra aynı yerin 21 adet çerçeve ve camları tamir edilmiş, 300 neccâr ve 80 amele yevmiyesi verilmiş, sıvası ikmâl edilmiş, değişik renkteki boya ve nakış işçiliğine ödeme yapılmış, taş merdivenleri ve tirabzanları gözden geçirilmiş, yine belgenin orijinal ifadesiyle, “muhyî-i hankâh-ı mezkûr merhûm-i müşârun-ileyhin kabr-i şerifinin etrâf divârları ta’mirine harc u sarf olunmuş olan kirec ve horasan ve müceddeden inşâ olunan demir parmaklık ve ırgâdiye ve neccâriye”ye de tahsisat ayrılmış, ayrıca hankâhın tamir gören “tahtânî sofası”na çok sayıda kereste alınmış, yeni yaptırılan iki büyük kapıya normalden büyük kilitler takılmış, bu arada hankâhın içinde bulunan sekiz odanın onarımıyla noksan çerçeveleri de ihmal edilmemişti.

Bu belgenin tarihinden dört yıl sonra 1263/1847’deki mahkeme tutanağı, bahsettiğimiz tamir konusunda ne tür sıkıntıların yaşandığına açıklık kazandırmaktadır. Belge, 1258/1842’de dergâhta şeyh olan İsmail Efendi’nin dilekçesi üzerine yapılan keşifte 26.130 kuruşluk bir harcama öngörülmüş ve şeyh efendi, “dergâh-ı şerifi ben ta’mir ederim” diyerek zikredilen parayı dönemin evkâf-ı hümayûn müdürü el-Hâc Halil Edib Efendi’den almış, ancak birkaç bin kuruş sarfla onarımı tamamlayamadan vefat etmiş, tamirin devamı için bir sonraki şeyh Mehmed Rif’at Efendi’nin bulunduğu bir mahkeme oturumunda yeni bir keşfin yapılmasına karar verilmişti³⁸.

Bu onarım keşfi sırasında, “fevkânî” bir oda ile bir sofa, burada bulunan 35 adet çerçeve ve cam ile dört adet yüklük ve kapı, “süflâ”daki üç oda ve bir sofa, odalardaki 19 adet çerçeve ve cam,

³⁷ Bkz. BŞS C 22 7b.

³⁸ Bkz. BŞS C 13 12ab.

değişik türde kereste ve diğer ağaç aksâmı, sıva ve çok sayıda neccar, amele vs. için toplam 13.020 kuruşluk bir masraf çıkarılmıştı³⁹.

İsmail Hakkı Bursevî Camii'nin 1263/1847 yılında müezzin-i evvel, müezzin-i sâni ve kayımlık hizmetlerinin “ehil ve erbâb” kişilere ihale edilmesinden zaviyedâr ve mütevellilerin sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu görevleri icrâ edecek olanların her birine, bir heyet huzurunda yapılacak imtihandan sonra başarılı olmaları durumunda, zaviyeye tahsis edilmiş olan “nukûd-ı mevkûfe nemâsından” günlük 10'ar akçeden yılda 30 kuruşluk bir meblağ tahsis edilmişti⁴⁰.

1847'de İsmail Hakkı Hankâhı'nın ¼ hisse zaviyedarlığı ile vakfın ¼ hisse tevliyeti üzerinde olan Şeyh Mehmed Hikmetî Efendi bin Şeyh İsmail Efendi, mahkemede ½ hisse zaviyedarlık ve ½ hisse tevliyete mutasarrıf olan Şeyh Mehmed Rif'at Efendi bin Şeyh Mehmed Bahâeddin Efendi ve seçkin bir heyet huzurunda, kendisi dışında yine ¼ hisse görevleri elinde tutan küçük yaştaki kardeşi Seyyid Mehmed Fâik Molla'nın vasîsi olan amcaları Mehmed Rif'at Efendi'nin, “ekber ve erşedimiz bulunduğundan ber-mücib-i te'âmül-i kadîm post-nişinlik ve vakıf tevliyetinin idaresi yedinde olmağla zâviye-i mezkûrede fukarâ ve dervîşânın it'âmları husûsunu rûyet ve zâviye-i mezkûrenin ba'zı ma'âş ve ta'âmiyeleri vakıflarının bi'l-cümle vâridâtını ahz ü kabz etmekte bulunup ve ben ber-vech-i muharrer hissedârı bulunduğumdan meşîhata meşrûta vakfı hâsilâtıyla vezâif-i sâiresinden mirâr-ı ma'âşım için târîh-i i'lâmdan i'tibâren hâzîrûn-i mûmâ-ileyhimin tavassut ve tensîbleriyle 'ammim mûmâ-ileyh es-Seyyid eş-Şeyh Rif'at Efendi'nin ber-mücib-i te'âmül-i kadîm meşîhat ve vakıfları tevliyetinin idâresiyle fukarâ ve dervîşânın idâre ve it'âmları ve karındaşım sagîr-i mezbûrun infâk ve iksâsı husûslarına dâir aslâ müdâhale etmemek vechle müte'ahhid oldum” demiş ve bütün bu ifadelerini Şeyh Mehmed Rif'at Efendi şifâhen tasdik etmiş, böylece “kat'-ı münâza'a” elde edilerek araları “te'lif” edilmişti⁴¹.

Kamil Kepecioğlu'nun *Bursa Kütüğü* adlı eserindeki “İsmail Hakkı Âsitânesi” maddesine göre, 1740'da Câmi-i Muhammedî ile

³⁹ Bu tamir belgesinin derkenârında yer alan notta şu ifadelerle karşılaşılmaktadır: “İşbu defter takdim olunmayıp şakk olunmağla işbu kaydı dahi terkîn olunmuştur”. Bu ifade, belge üzerine çekilmiş çizgilerle birlikte düşünüldüğünde iptal edildiği izlenimini veriyorsa da bizim açımızdan bu husus çok önemli değildir. Zira tamirin gerçekleşip gerçekleşmemesinden ziyade, dergâhdaki fiziksel ayrıntılarla ilgili bilgilere ulaşmamızı sağlaması bakımından bir değer ifade etmektedir. Kaldı ki, bu belgenin daha sonra resmiyete dönüştürülmesi ihtimali de gözardı edilmemelidir.

⁴⁰ Bkz. BŞS C 13 11b.

⁴¹ Bkz. BŞS C 13 11a.

etrafındaki dokuz odasında barınan fukara ve dervişlerin iâşeleri için vazife tayin edilmiş olmasına rağmen dönemin şeyhi Hikmetî Mehmed Efendi, “ta’âmiye”nin yeterli olmadığını ve camiın vakfı da olmadığını belirtmiş, bunu müteakip camide ve minaresinde yakmak için Gazi Hudâvendigâr Vakfı ziyadesinden her gün verilmek üzere 20 akçe “şem‘ bahâsı” ile birlikte toplam 60 akçe tahsis edilmişti⁴².

1843’de diğer tekkelerin tamiri esnasında bu tekke de onarılmış, fakat bakımsızlık yüzünden tekrar harap olmuş ve 1900 yılında ser-karın-i şehriyârî Hacı Ali Paşa’nın himmetiyle, Bursa İdâre-i Vilâyet Meclisi âzâsından diğer Hacı Ali Paşa başkanlığında oluşturulan komisyon marifetiyle ve vali Halil Paşa döneminde mükemmel bir biçimde tamir edilmiş ve tekkelerin ilgâsından sonra da cami olarak bırakılmıştır⁴³.

Dergâhta İsmail Hakkı’nın halifesi olarak görev alan ve kaynaklarda isimleri zikredilen şeyhlerle ilgili mahkeme sicillerinde azımsanmayacak bilgiler bulunmakla birlikte, konumuzu uzatacağı gerekçesiyle bu bilgilerin bir başka çalışmada değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Ancak öncelikle, İsmail Hakkı’nın manevî oğlu olan Şeyh Mehmed Hikmetî Efendi’nin, sadece terekesinin bile başlı başına bir araştırma konusu olduğunu söylemekle yetiniyoruz.

C. BURSEVİ VAKIFLARI

İsmail Hakkı’nın, yaptırdığı zaviye ve camie ait herhangi bir vakıfta bulunduğu dair elimizde şimdilik bir bilgi olmamakla birlikte, dergâhı için başkaları tarafından tahsis edilen vakıflara rastlamak hiç de zor değildir.

1758’de Bursa kazasına bağlı Gözede köyü sakinlerinden Molla Mehmed b. Salih, bu tarihten 11 yıl önce aynı köy sınırları içinde bir bıçkîhânesini, elinde olan vakfiyede, “hasbeten-li’llâhi’l-Meliki’l-Ehad ve tâliben li-merdâti’r-Rabbi’s-Samed vakf-ı sahîh-i müebbede ve habs-i sarîh-i muhalledede ile vakf u habs edüp bıçkîhâne-i mezkûreye hayâtda oldukça kendim vefâtımdan sonra evlâd-ı evlâdıma senede dokuz gurus icâre ile mutasarrıf olup beher sene icâre-i mezkûre ile zâviye-i mezbûre fukarâsına it’âm oluna...” ifadesiyle vakfettiğini belirtmiş, ancak bu tarihten önce bir yangın sonrasında senelerce “harâb ve mu’attal ve intifâ’i külliyyen munkatı” olması ve tamirini karşılayacak tahsisatın da bulunamaması sebebiyle “enkâz-ı münhedimesi bey’ ve semeni istirbâh ve istiglâl olunmak vakf-ı mezbûra hayr-ı mahz ve her vechle evlâ ve enfa’ olduğu erbâb-ı vu-

⁴² Bkz. Kepecioğlu, age, II,351.

⁴³ Bkz. Kepecioğlu, age, II,351.

kûf” mahkemeye haber vermiş ve sonuçta 70 kuruşa satımı gerçekleştirilmişti⁴⁴.

1790 yılında Seyyid Şerif Mehmed Efendi, Tekye Mescid Mahallesi’deki, çevresini zaviye, dönemin şeyhi Hikmetizâde Mehmed Efendi ve Küçükzâde Hacı Ali Yusuf Ağa menzilleri, ayrıca yolun oluşturduğu büyük bir mülkünü zaviyeye vakfetmişti. Bu mülkün dâhiliyesinde, üst katında iki oda ve bir sundurma, orta katında dört oda ve bir sundurma ile en altta bodrum dışında bir köşk, bir havuz, ayrıca bir akarsulu havuz, bir matbah ve bir miktar avlu; hâriciyesinde ise iki oda, bir mâbeyn odası, bir ahır ve yine bir akarsulu havuz bulunmaktaydı. Vâkîf, bu mülkün zaviyeye “zamm ve ilhâk” olunmasını isteyerek, “zâviye-i mezbûrede seccâde-nişin olan meşâyih-i kirâm efendiler zâviye-i mezbûrede ne vech üzere tasarruf ederler ise menzil-i mezkûrda dahi ol vechle tasarruf eyleyeler” tarzında şart koşmuştu⁴⁵.

1792’de İsmail Hakkı Zâviyesi vakfına, mütevellinin tasarrufunda olan aynı mahalledeki diğer bir vakıf menzilin “zamm u ilhâk” olunduğu görülmektedir⁴⁶.

1793’de Tekye Mescid Mahallesi’nde oturan Rukıyye binti Abdullah’ın evinde ilgili kişiler ve diğer müslümanlar huzurunda gerçekleştirilen “meclis-i şer’-i Nebvi”de, aynı mahalledeki iki katlı menzilin bütünü haklarıyla vakfetmiş ve mütevellisi vasıtasıyla bu evin kiralanarak “hâsıl olan galesi”, zaviye fukarâsının taâmiyesine sarf olunmasını, kendisinin vefatına kadar vakfının mütevelliliğini kendisinin yürüteceğini, daha sonra ise zaviyede şeyh olanlara bu görevin devredileceğini vakfiyesinin şartları arasında zikretmişti⁴⁷.

1806 yılına tarihlenen bir vakıf muhasebe defterinde Tekye Mescid Mahallesi avârızı için “asl-ı mâl”ı 509 kuruş olan bir vakıf ve yine aynı mahallenin mescidi “mühimmât”ı için “asl-ı mâl”ı 666 kuruş olan diğer bir vakfın ise imam, müezzin, kayyım, müteveli, rugân-ı zeyt-i minare (üç adet) ve tamir harcamaları için tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁴⁸.

1822 yılında vakfiyesini düzenleyen Darbhâne emini Hüseyin Hüsnî Bey, Bursa’nın Balıklı köyünde geniş bir çiftlik evinin yanısıra toplam 60 dönümden oluşan iki dut bahçesi ile mukataası Hamza Bey vakfına verilen yaklaşık 22 dönümlük bir başka dut bahçesini

⁴⁴ Bkz. BŞS B 216 117a.

⁴⁵ Bkz. BŞS B 247 15b-16a.

⁴⁶ Bkz. BŞS B 89 31a.

⁴⁷ Bkz. BŞS B 86 41a.

⁴⁸ Bkz. BŞS B 127 34b.

vakfederek, her sene hâsıl olacak gelirin önemli bir bölümünü İsmail Hakkı tekkesinde kalan derviş ve müridler ile “âyende ve revende”nin taâmiyeleri için sarfedilmesini isteyerek vakfin tevliyetinin tekkedeki meşâyih-i kirâma “meşrûta” olduğunu vakfiyesinde belirlemiştir⁴⁹.

1847’de İsmail Hakkı Zaviyesi’ne tahsis edilmiş ve 30.000 kuruşu aşan bir nukûd-i mevkûfe olduğunu sicillerden öğreniyoruz⁵⁰. Daha önce de belirtildiği gibi, bir heyetle yapılan sınav sonunda başarılı olan müezzin-i evvel ve müezzin-i sâni ile kayyıma tevcih edilen bu görev için her birine birer berat verilmekte ve görevlerini “bilâ kusûr edâ” etmeleri istenmekte, aksi halde “câmi’-i şerif-i mezkûrda edâ-i salât-ı farîza eden cemâ’at-i müslimîn”in durumu mahkemeye haber verecekleri bildirilmektedir⁵¹.

Bursevi’nin vakıfları konusunda son olarak zikredeceğimiz husus, özellikle Bursa’da 1980’li yılların sonlarında yazılı basında bir hayli tartışmalara ve siyasi polemiklere yol açan vakıf arazisi üzerine yapılan genelev meselesidir⁵². Öncelikle şunu belirtmek isteriz ki, bu

⁴⁹ Bkz. VGM Arşivi no:580, s.260-262, sıra 129.

⁵⁰ Bkz. BŞS C 39 29b, C 13 11b.

⁵¹ Bkz. BŞS C 13 11b.

⁵² Bu konudaki tartışmaların 1988 yılı Eylül ayından itibaren ne kadar sıcak olarak yaşandığını, o günlerdeki yerel ve genel gazetelerden takip etmek mümkündür. Örnek olarak 1988 yılında ulusal bir gazetede “Bursa’da genelev krizi “ başlığıyla çıkan bir haberde şu satırlara yer veriliyordu: “Bursa Genelevi’ndeki 58 Villa Tipi evlerden 8’i mahkeme kararıyla yıkılması kriz çıkardı. Basına kapalı olarak geniş güvenlik önlemleri altında gerçekleştirilen yıkımda, hayat kadınları, eşyalarını boşaltıp, bit pazarında sattı. Kararı protesto eden genelev kadınları ve avukatları Nedim Dilek, Hamitler semtinde yer gösterdiler, inşaat izni vermediler. Artık fuhuş sokaklara, mahalle aralarına taşacak. Kent Konseyi’nin oturup, sağlıklı bir karar vermesini istiyoruz’ dedi. Bursa Büyükşehir Belediyesi avukatlarından Tuncan Fişekci, kalan 50 binanın da önümüzdeki günlerde yıkılacağını belirterek, ‘Yıkılan yer, fuar alanı kapsamında kullanılacak’ dedi”.

Bkz. <http://www.milliyet.com.tr/1998/09/08/yasam/yas11.html>. Söz konusu haberin yayınlamasından beş ay sonra bir başka ulusal gazetenin sayfalarında “Bursa’da genelev yıkımı” başlıklı bir haberle karşılaşılmaktadır: “Bursa’daki villa tipi genelevler sonunda yıkılıyor. Büyükşehir Belediyesi’nin kira sözleşme süresinin dolmasıyla birlikte tahliye davaları açtığı genelevlerin son konuğu dozerler oldu. Bursa’nın, Küçükbalıklı Mahallesi’nde 1986 yılında kurulan ve kurulduğu günden bugüne tartışma konusu olan villa tipi lüks evlerden 20’si Yargıtay’ın da, belediyeden yana karar vermesiyle yıkıldı. Geçtiğimiz aylarda da Yargıtay kararıyla 8 ev yıkılmıştı. Yıkımların önümüzdeki günlerde süreceği ve kalan 30 evin daha yerle bir edileceği açıklandı. Çok yoğun güvenlik önlemleri altında gerçekleştirilen yıkım sırasında genelev sakinleri belediyeyi suçladı”.

Bkz. <http://arsiv.zaman.com.tr/1999/02/04/guncel/9.html>

arazi bizzat İsmail Hakkı tarafından vakfedilmiş bir yer değildir. Bu konuda mahkeme sicillerinde herhangi bir belgeye rastlanamamıştır. Konuyla ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yapılan bir yazışmada gelen cevapta yer alan ifadeleri aynen aktarıyoruz:

“Bursa’da Tekke Mescid Mahallesi’nde vâki İsmail Hakkı hânîkahı demekle meşhur Hikmetî Sırrî Zâviyesi vakfının şahsiyeti ve zâviyedârlığı ile türbedârlığının tevcihleri mukayyet ise de vakfiyesi kayıtlı değildir. Ancak, Evkâf-ı Mülhaka’dan Bursa’da Tekke Mescidi Mahallesi’nde İsmail Hakkı kudde sirruhu hânîkahının hücre-nişin dervîşâmı ile it’âm-ı ta’âm vezâifi için Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyun’dan Darbhâne-i Âmire emin-i esbaki Hüseyin Hüsnî Bey’in mahdumları el-Hâc Abdullah ve Ahmed Kâmil Beylerin Bursa’da Balıklı karyesi hududu dahilinde üçbin dokuzyüz ellibir dönüm arazi vakıfları ile 17 Cemâziye’l-âhir 1263 / 21 Mayıs 1847 tarihli bir de vakfiyesi kayıtlıdır”⁵³.

Bu iki kişi tarafından vakfedilen, Küçükbalıklı köyünde toplam 3.951 dönümlük bir arazinin kira gelirinin, Tekye Mescid Mahallesi’nde inşa edilen hankâhda görev yapan iki müezzin ile bir kayyıma, ayrıca aynı yerde bulunan kütüphanenin kitaplarını muhafaza edenlere, bunun dışında gelirden artan olursa tekkede ikamet eden derişlere, müridlere ve evsiz-barksız kişilere harcanması vakfiyede belirtilmiş ve tekke şeyhlerinin mütevellilik görevini yürütecekleri karar altına alınmıştı.

Bu iki vâkıfın ve babalarının, İsmail Hakkı Bursevî Zaviyesi’ne vakfettikleri bu arazi üzerine -belki de akla gelebilecek en son ve çirkin bir fiil olarak- 1986 yılında dönemin Büyükşehir Belediyesi tarafından alınan talihsiz bir karar doğrultusunda yap-işlet-devret yöntemiyle yaptırılan ve 10 yıllık kira sözleşmesi bulunan genelevlerin varlığı Bursa kamuoyunda uzun süren bir infiale yol açmıştır.

Aslında, Gazi Mustafa Kemal imzasının da bulunduğu 29 Kânûn-ı sâni 1928 tarihli bir kararnamede İsmail Hakkı Dergâhı mevkûfâtından olduğu tespit edilen bu arazinin bir kısmı, söz konusu köyün muhtaç halkına satılmış, benzer uygulama 1949’da da tekrarlanmıştır. Arazinin önemli bir bölümü de köyün merası olarak kullanıma açılmıştır. Problemin çözümü için oluşturulan bilirkişi raporunda da, sekiz blok halinde ve onlarca adet yaptırılan genelevlerin vakıf arazisi içinde kaldığı tespit edilmiş ve köylülere, hayvanla-

⁵³ Bu yazışmayı merhum Sakıp Yıldız, 1967 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yapmış ve eserine, gelen cevabı aynen alıntılanmıştı. Bkz. Sakıp Yıldız, Türk Müfessiri İsmâil Hakkî, Hayatı, Eserleri ve Rûhu’l-Beyân Tefsiri (Orijinali Fransızca olan doktora tezinin yayınlanmamış Türkçe çevirisi), Erzurum 1976, s. 138-139.

rını otlatmak amacıyla tahsis edilen meranın da vakıf hayratı olduğu kaydedilmiştir.

Yapımından itibaren büyük tartışmalara ve tepkilere neden olan, Bursa halkını son derece huzursuz eden bu sürecin normalleşmesi için yaklaşık 15 yıl geçmesi gerekti. Nihayet Ekim 2001 tarihinde, 10 yıllık kira sözleşmesinin dolmasıyla Asliye Mahkemesi'ne yapılan başvuruyla alınan tahliye kararı gereği yıkılan Balkanlar'ın en lüks "villa tipi genelevler"i tarihe karışmış oldu⁵⁴.

Özellikle kamuoyu baskısı ve hukuki yollarla başlayan ve Yargıtay'a kadar uzanan bu davada alınan karar doğrultusunda bu yerlerin amaçları dışında kullanımlarına son verilmiş olması, vâkıflarının vakfiyelerinde belirttikleri sınırlar içinde kalınmasına imkân tanımıştır. Böylece diğer vakfiyelerin hemen tamamında bulunduğu gibi, Küçükbalıklı köyündeki arazilerin dergâha vakfedildiğini gösteren vakfiyede de yer alan, Bakara sûresinin 181. âyetindeki uyarının muhatabı olmaktan çıkmış bulunmaktadır: "Kim işittikten sonra vasiyyeti değiştirirse, günahı, onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir". Vakfedenin mükâfatı ise cömert olan Allah'a aittir.

SONUÇ

İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı, ailesi, tekkesi ve vakıfları hakkında günümüze kadar yazılanlar her ne kadar yeterli gibi görünse de, mahkeme sicillerinden elde edilecek verilerle böyle bir araştırmanın daha da orijinallik ve derinlik kazanacağı ortaya çıkmaktadır. Sondajlama yöntemiyle ulaştığımız bu bilgiler sonrasında, artık mahkeme sicillerindeki çalışmalarımızın önemli bir bölümünü İsmail Hakkı Bursevî, tekkesi ve vakıflarının oluşturacağını ifade etmek isteriz.

⁵⁴ Bkz.

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2001/11/29/yazarlar/yazarlarprn48.html>

KAYNAKLAR

- Bursa Şer'îye Sicilleri (BŞS): A 7a, A 143, B 102, B 127, B 156, B 167, B 216, B 247, B 81, B 86, B 89, C 5, C 13, C 22, C 39
- <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2001/11/29/yazarlar/yazarlarprn48.html>
- <http://www.milliyet.com.tr/1998/09/08/yasam/yas11.html>
- <http://arsiv.zaman.com.tr/1999/02/04/guncel/9.html>
- Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, II, Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel no: 4520.
- Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul 2001.
- (Ulusoy), M.Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî* (haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Bursa 1997.
- Vassaf, Hüseyin, *Kemalname-i İsmail Hakkî*, (haz.Murat Yurtsever), Bursa 2000.
- VGM Arşivi no:580, s. 260-262, sıra 129.
- Yıldız, Sakıp, *Türk Müfessiri İsmâ'il Hakkî, Hayatı, Eserleri ve Rûhu'l-Beyân Tefsiri* (Orijinali Fransızca olan doktora tezinin yayınlanmamış Türkçe çevirisi), Erzurum 1976.